

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 17, No 1 (2010)

The state-trait anger expression and family values in native Greeks, immigrants and remigrants

Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Μαρίνα Ντάλλα, Αικατερίνη Γκαρή

doi: [10.12681/psy_hps.23755](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23755)

Copyright © 2010, Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Μαρίνα Ντάλλα, Αικατερίνη Γκαρή

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Γ. Μπεζεβέγκης Η., Ντάλλα Μ., & Γκαρή Α. (2020). The state-trait anger expression and family values in native Greeks, immigrants and remigrants. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 17(1), 71–88. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23755

Έκφραση του θυμού ως κατάσταση και ως χαρακτηριστικού προσωπικότητας, και οικογενειακές αξίες: Σύγκριση γηγενών, παλινοστούντων και μεταναστών

ΗΛΙΑΣ Γ. ΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ¹

ΜΑΡΙΝΑ ΝΤΑΛΛΑ²

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΓΚΑΡΗ³

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής συνδέεται συχνά με την εμπειρία αρνητικών συναισθημάτων θυμού και με αλλαγές στις οικογενειακές αξίες. Σκοπός αυτού του άρθρου ήταν να διερευνηθεί η σχέση ανάμεσα στην έκφραση θυμού, ως κατάσταση και ως χαρακτηριστικού, και στις οικογενειακές αξίες σε δείγμα γηγενών, μεταναστών από την Αλβανία και παλινοστούντων από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Στην έρευνα συμμετείχαν 509 άτομα 18-64 ετών, 269 γηγενείς Έλληνες, 108 παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και 132 μετανάστες από την Αλβανία. Η εμπειρία, η έκφραση και ο έλεγχος θυμού εξετάστηκαν με το Ερωτηματολόγιο Έκφρασης του Θυμού ως Κατάστασης και ως Χαρακτηριστικού Προσωπικότητας (STAXI-2) (Spielberger, 1988). Για τη μελέτη των οικογενειακών αξιών χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο «Οικογενειακές αξίες» (Γεώργας, 1986, 1999), το οποίο εξετάζει θέματα, όπως ο ιεραρχικός ρόλος του πατέρα και της μητέρας, οι υποχρεώσεις των παιδιών προς την οικογένεια και οι οικογενειακές σχέσεις. Οι θετικές οικογενειακές σχέσεις φαίνεται να συντελούν θετικά στη διαχείριση του θυμού. Ανεξάρτητα από αυτό, οι Αλβανοί μετανάστες βιώνουν αφενός πιο συχνά από τους γηγενείς και παλινοστούντες καταστάσεις θυμού και αφετέρου εμφανίζουν υψηλή βαθμολογία στην εσωτερική και συγκάλυψη του συναισθήματος. Οι παλινοστούντες δηλώνουν λιγότερες καταστάσεις θυμού και αναφέρουν χαμηλότερη ένταση στην εκδήλωσή του.

Λέξεις-κλειδιά: Μετανάστευση, Θυμός ως κατάσταση, Θυμός ως χαρακτηριστικό, Οικογενειακές αξίες.

1. Διεύθυνση: Καθηγήτρια Ψυχολογίας, Τομέας Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη, Ιλίσια, 15784, Αθήνα, Τηλ. 2107277529, Fax: 210 7277534, e-mail: ebesev@psych.uoa.gr
2. Διεύθυνση: Διδάκτωρ Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σερρών 81, 18120, Κορυδαλλός, Τηλ. 2104944259, e-mail: marinantalla@yahoo.gr
3. Διεύθυνση: Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τομέας Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πανεπιστημιούπολη, Ιλίσια, 15784, Αθήνα, Τηλ. 2107277555, Fax 210 7277534, e-mail: agari @ psych.uoa.gr

1. Εισαγωγή

Ο θυμός συνιστά τον πυρήνα του συνδρόμου ΑΗΑ (Anger, Hostility, Aggression), και ορίζεται ως μια συγκινησιακή κατάσταση υποκειμενικών συναισθημάτων που ποικίλλουν σε ένταση από την απλή ενόχληση έως την οργή, με παράλληλη ενεργοποίηση του κεντρικού νευρικού συστήματος και μυϊκή ένταση (Spielberger, Reheiser & Sydeman, 1995. Spielberger et al., 1999). Η εχθρότητα, παρόλο που χαρακτηρίζεται από συχνή έκφραση συναισθημάτων θυμού, συνίσταται σε μια κατάσταση μεγαλύτερης διάρκειας από ό,τι ο θυμός και γίνεται αντιληπτή από στάσεις, που διεγείρουν επιθετικές συμπεριφορές και κατευθύνονται κατά διάχυτο τρόπο προς άλλα πρόσωπα ή ομάδες. Ο θυμός και η εχθρότητα αφορούν συναισθήματα και στάσεις, ενώ η επιθετικότητα περιλαμβάνει ευρεία ποικιλία επιθετικών πράξεων, οι οποίες έχουν ως τελικό στόχο να προξενήσουν σωματική ή ψυχολογική «βλάβη» στο πρόσωπο προς το οποίο κατευθύνονται (Berkowitz & Harmon-Jones, 2004. Dollard et al., 1939. Segall, Ember & Ember, 1996) ή σε αντικείμενα του περιβάλλοντος. Τέλος, ο θυμός συνδέεται με την εχθρική επιθετικότητα, που στοχεύει στο να πληγώσει κάποιο άλλο πρόσωπο, είτε για εκδίκηση είτε για την εδραίωση κυριαρχίας, ενώ στη συντελεστική επιθετικότητα, που είναι συνυφασμένη με την επίτευξη κάποιου στόχου, δεν μεσολαβούν συναισθήματα θυμού (Spielberger, Reheiser & Sydeman, 1995).

Η θεωρία των χαρακτηριστικών προσωπικότητας (Cattell, 1965) κάνει τη διάκριση ανάμεσα στο θυμό ως συναισθηματική περιστασιακή κατάσταση (θυμός ως κατάσταση), στη ροπή προς το θυμό, ως ατομική διαφορά προσωπικότητας (θυμός ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας), καθώς και στους τρόπους έκφρασης και ελέγχου του θυμού (Spielberger et al., 1999).

Η έννοια του *θυμού ως κατάστασης* χρησιμοποιείται για να περιγράψει μεταβολές και αλλαγές στην ένταση με την οποία βιώνεται ο θυμός, σε περιστάσεις που εκτιμώνται από το άτομο ως απειλή ή βλάβη για την αυτοεκτίμησή του, ως προσβολή, αδικία κ.ά. Οι *συναισθηματικές αντιδράσεις*, (που ποικίλλουν στην ισχύ τους από την ενόχληση έως την οργή), η *λεκτική επιθετικότητα* (φωνές, ύβρεις),

καθώς και οι *προφορικές προθέσεις* για επιθετική συμπεριφορά (κλοτσιές, χτυπήματα) είναι οι τρεις διαστάσεις του θυμού ως κατάστασης.

Η έννοια του *θυμού ως χαρακτηριστικού της προσωπικότητας* περιγράφει από τη μία πλευρά ατομικές διαφορές στην προδιάθεση έκφρασης θυμού, χωρίς την παρουσία προκλητικών καταστάσεων και από την άλλη, αντιδράσεις θυμού σε περιστάσεις ματαίωσης ή αρνητικών αξιολογήσεων (Spielberger, Reheiser & Sydeman, 1995. Spielberger, Moscoso & Brunner, 1999. Spielberger και συν., 1999β).

Οι *τρόποι έκφρασης και ελέγχου του θυμού* αφορούν σκόπιμες διαδικασίες για τη ρύθμιση και διαχείριση της έντασης (Spielberger, Reheiser & Sydeman, 1995). Τέτοιες διαδικασίες είναι η εξωτερίκευση και η εσωτερίκευση θυμού, ο έλεγχος και η προσπάθεια ελέγχου θυμού. Η *εξωτερίκευση θυμού* περιλαμβάνει την εμπειρία της κατάστασης θυμού, καθώς και ορισμένες επιθετικές συμπεριφορές, όπως σωματικές (διαπληκτισμοί) ή λεκτικές (κριτική, απειλές, ύβρεις), κατευθειάν προς το πρόσωπο που αποτελεί στόχο ή προς αντικείμενα ή πρόσωπα που σχετίζονται με αυτό. Η *εσωτερίκευση θυμού* αφορά τη συγκάλυψη και καταπίεση των συναισθημάτων θυμού («Βράζω μέσα μου, αλλά δεν το δείχνω»). Ο *έλεγχος θυμού* συνδέεται με την ανάγκη του ατόμου να διατηρήσει τον προσωπικό του έλεγχο, να ενεργήσει σύμφωνα με τις προσδοκίες των άλλων και να επικρατήσει στις διαπροσωπικές σχέσεις σε περιπτώσεις που ορισμένες καταστάσεις εκλαμβάνονται ως απειλητικές. Η έννοια της *προσπάθειας ελέγχου του θυμού* ορίζεται με βάση τη συχνότητα με την οποία το άτομο επιχειρεί να αποκλιμακώσει το θυμό είτε μέσω της απομάκρυνσης από τον «αντίπαλο» είτε αναζητώντας διεξόδους ηρεμίας από βιοσωματική άποψη («Χαλαρώνω», «Ελέγχω την επιθυμία να εκφράσω το θυμό μου», «Προσπαθώ να χαλαρώσω»).

Ο θυμός είναι χαρακτηριστικό συναισθημάτων των διαπροσωπικών και διομαδικών συγκρούσεων (Mackie & Smith, 2003), οι οποίες, ως στρεσογόνες καταστάσεις, συχνά εμπειρέχουν το στοιχείο της ματαίωσης ως εμπόδιο για την ικανοποίηση μιας ανάγκης ή επιθυμίας (Dollard et al., 1939). Με δεδομένη την αφετηρία του θυμού ως αντίδρασης μάχης ή φυγής, ο Lazarus (1993)

συμπεραίνει πως το συναίσθημα του θυμού συνδέεται αφενός με τη ματαίωση και αφετέρου με την απειλή στην ατομική αυτοεκτίμηση (αντικειμενική ή υποκειμενική), την προσβολή και την ταπεινώση, αλλά και με την απόδοση αιτών σε εξωτερικούς παράγοντες. Σε διομαδικό επίπεδο, η συμμετοχή του ατόμου στην ομάδα αποκτά ιδιαίτερη σημασία και τα συναισθήματα του θυμού, της ματαίωσης, της αδικίας και της έλλειψης ικανοποίησης συνδέονται με κοινωνικές ανισότητες, που φανερώνουν σχετική αποστέρηση των μελών της. Η διομαδική σχετική αποστέρηση μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα για την εκδήλωση συλλογικής διαμαρτυρίας και κοινωνικής αλλαγής (Mackie & Smith, 2003).

Η μετανάστευση θεωρείται μια στρεσογόνος διαδικασία, η οποία εμπεριέχει δυσκολίες τόσο στη μετακίνηση όσο και στην εγκατάσταση ενός ατόμου ως μετανάστη σε μια καινούρια χώρα. Οι δυσκολίες τις οποίες συναντά ο μετανάστης είναι συνυφασμένες αφενός με τον αποχωρισμό από το οικείο περιβάλλον της χώρας προέλευσης (Akhtar, 1999) και αφετέρου με τον επιπολιτισμό (Berry, 2003). Ο επιπολιτισμός συνοψίζει το σύνολο των φαινομένων που συνδέονται με τη διαπολιτισμική επαφή και τις συνακόλουθες μεταβολές που επισυμβαίνουν στην ταυτότητα, στις αξίες, στις στάσεις και τη συμπεριφορά του ατόμου (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008. Besevégis & Pανloroulos, 2008). Στην προσπάθεια αντιμετώπισης των αλλαγών και σε αναζήτηση ισορροπίας, ο μετανάστης ενδέχεται να αντιμετωπίζει το επιπολιτισμικό στρες (π.χ. Berry, 2003), το οποίο αντιπροσωπεύει μια κατάσταση ψυχικής έντασης, που προκύπτει ως αποτέλεσμα συγκρούσεων, με κύρια συστατικά την προσέγγιση-αποφυγή της αλλαγής, την αντίσταση ή άρνηση για αλλαγή ή τη μη ετοιμότητα του ατόμου να υιοθετήσει καινούριες στάσεις και αξίες (Sodowsky & Maestas, 2000). Για παράδειγμα, ο μετανάστης μπορεί να διχάζεται ανάμεσα στο να προσεγγίσει την ταυτότητα της χώρας υποδοχής και στο φόβο απώλειας της δικής του παράδοσης και αξιών. Ή μπορεί να εξιδανικεύει τη χώρα προέλευσης και να δυσκολεύεται να υιοθετήσει χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής της χώρας υποδοχής (Akhtar, 1999). Οι έντονες συγκρούσεις και δυσκολίες, σε συνδυασμό με την αδυναμία αντιμετώπισής τους, συνιστούν απειλή

για την ψυχική υγεία του μετανάστη με την εμφάνιση προβλημάτων που ποικίλλουν από ήπιες μορφές δυσκολίας μέχρι και την εκδήλωση ψυχικών διαταραχών (Berry & Sam, 1997. Dana, 1998. Ward, Bochner & Furnham, 2001).

Το μεταναστευτικό φαινόμενο περιλαμβάνει, επίσης, την παλιννόστηση, είτε ως μια διαδικασία επιστροφής στην πατρίδα (π.χ. Έλληνες της Γερμανίας) είτε ως μετακίνηση και εγκατάσταση στην πατρίδα ατόμων ή ομάδων με ελληνική εθνότητα και ελληνικές ρίζες (π.χ. Ελληνοπόντιοι) (Παπαστυλιανού, 2005). Η πλειονότητα των ατόμων που κατατάσσονται στη δεύτερη κατηγορία παλιννόστησης είχαν δεχτεί άλλοτε την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού μέσα από την κοινότητα και την οικογένεια και αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες, χωρίς να έχουν προσωπικό βίωμα της πατρίδας. Όπως είναι γνωστό, οι παλιννοστούντες θεωρούνται επισήμως ομογενείς ημεδαποί, ακόμη και αν διατηρούν την προηγούμενη ιθαγένεια (Γκότοβος, 2005), παρά ταύτα, η προσαρμογή τους στην Ελλάδα τείνει να είναι ιδιαίτερα δύσκολη (Κασιμάτη, 2003). Η απουσία από την Ελλάδα κατά το παρελθόν εξαιτίας παλαιότερων μεταναστεύσεων και η διαβίωση σε ένα άλλο διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο καθιστούν την παλιννόστηση στην ουσία μια μετανάστευση προς τη χώρα καταγωγής (Triandis, 2005). Με άλλα λόγια, αν και αποτελούν δύο διαφορετικές νομικές και πολιτισμικές κατηγορίες πληθυσμών, οι μετανάστες και παλιννοστούντες αντιμετωπίζουν ως κύριο πρόβλημα την προσαρμογή τους στην ευρύτερη ελληνική κοινωνία.

Η εκδήλωση αρνητικών συναισθημάτων θυμού κατά τη διάρκεια προσαρμογής των μεταναστών είναι συνυφασμένη τόσο με τη σύγκρουση που πυροδοτεί η επιπολιτισμική διαδικασία όσο και με την αντίσταση στην αλλαγή πολιτισμικών προτύπων και την υποβάθμιση της κοινωνικής τους ταυτότητας (Sodowsky & Lai, 1997). Το καινούριο περιβάλλον ενδέχεται συχνά να δημιουργεί στους μετανάστες προβλήματα προσαρμογής με την παρεμπόδιση της ικανοποίησης αναγκών ή προσδοκιών, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις πιεστικών οικονομικών συνθηκών, αντίξοης και παράνομης εργασίας, καθώς και σε περιπτώσεις διακρίσεων, πίεσης για συμμόρφωση ή προκατάληψης (Dana, 1998). Από τη συχνή έκθεση σε αντίξοες κατα-

στάσεις, διαμορφώνονται αρνητικές συναισθηματικές τάσεις, που δεν γίνονται αντιληπτές ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, αλλά ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ατόμου και περιβάλλοντος (Mesquita, Frijda & Scherer, 1997).

Το πολιτισμικό πλαίσιο προέλευσης επίσης φαίνεται να επιδρά τουλάχιστον σε δύο επίπεδα στην εμπειρία και την έκφραση των συναισθημάτων (Diener & Lucas, 2004). Πρώτον, το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μιας κοινωνίας συνδέεται με την ποιότητα ζωής και την εμπειρία του συναισθήματος στην καθημερινή ζωή. Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ισότητα και η δημοκρατική διακυβέρνηση εμφανίζουν υψηλή συσχέτιση με θετικά συναισθήματα ικανοποίησης από τη ζωή (Diener & Biswas-Diener, 2002). Αντιστρόφως, η έλλειψη οικονομικών πόρων έχει αρνητικές συνέπειες, καθώς συμβάλλει ώστε τα άτομα να νιώθουν ανασφάλεια και ματαίωση στην εκπλήρωση των αναγκών και στην επίτευξη των στόχων, με συνέπεια περισσότερες αρνητικές αντιδράσεις και συγχρόνως λιγότερο θετικά συναισθήματα (Diener & Lucas, 2004).

Τα διαφορετικά πολιτισμικά μοντέλα κοινωνικοποίησης, όπως το ατομικιστικό και το συλλογικό συνδέονται επίσης σε σημαντικό βαθμό με την εμπειρία και την έκφραση συναισθημάτων (Diener, Oishi & Lucas, 2003). Οι διαπολιτισμικές διαφορές στην εμπειρία και στην έκφραση θυμού αντανακλώνται στην αξία που αποδίδεται στις συναισθηματικές καταστάσεις υψηλής ή χαμηλής διέγερσης. Τα άτομα που προέρχονται από συλλογικές κοινωνίες, με ιδιαίτερο προσανατολισμό προς την ομάδα, ενδέχεται να παρουσιάζουν χαμηλή διέγερση κατά τη διάρκεια μιας αρνητικής συναισθηματικής αλληλεπίδρασης, έτσι ώστε να μην πληγώσουν τους άλλους. Με άλλα λόγια, τα αρνητικά συναισθήματα θυμού ενδέχεται να αποφεύγονται, να καταπιέζονται και να εσωτερικεύονται, έτσι ώστε να έχουν ελάχιστο αντίκτυπο στην κοινωνική συνοχή και τη συναισθηματική κατάσταση των άλλων. Η εκδήλωση του θυμού θα ήταν σε μια τέτοια περίπτωση ένα σημάδι κλονισμού της ομάδας ή μια έκφραση διακοπής των δεσμών μεταξύ των μελών της (Markus & Kitayama, 1994).

Σε κάθε κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, οι αξίες, ως στοιχεία του κοινωνικά επιθυμητού (Γεώργας, 1999. Kluchhohn, 1951), είναι πιθανό να διαδρα-

ματίζουν σημαντικό ρόλο στη βαθύτερη κατανόηση των συνθηκών που διαμορφώνουν τα συναισθήματα και των αντίστοιχων συναισθηματικών αντιδράσεων. Για παράδειγμα, είναι γνωστό ότι οι παραδοσιακές αξίες που αναφέρονται σε ρόλους του πατέρα ως ηγέτη της οικογένειας και της μητέρας ως συμβατικής νοικοκυράς με κύριο μέλημα την ανατροφή των παιδιών (Γεώργας, 1986. Γεώργας, 1999) φαίνεται να διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό από τους μετανάστες (Phinney, Ong & Madden, 2000). Η διατήρηση των αξιών αυτών είναι δυνατόν να προσφέρει ένα πλαίσιο κοινωνικοποίησης με έμφαση στον έλεγχο της συμπεριφοράς, στη συμμόρφωση και υπακοή και στην παρεμπόδιση εμφάνισης αρνητικών συναισθημάτων, με στόχο τις θετικές οικογενειακές σχέσεις (Chun & Akutsu, 2003). Οι θετικές οικογενειακές σχέσεις εκφράζονται και αντανακλώνται στο συναισθηματικό δέσιμο των μελών της οικογένειας (ευαισθησία, ευγένεια), στα όρια μεταξύ τους, αλλά και στην αναζήτηση στήριξης ή βοήθειας από την οικογένεια για την επίλυση προβλημάτων (Γεώργας, 1999). Η προσήλωση της οικογένειας σε παραδοσιακούς κοινωνικούς ρόλους ή παραδοσιακές αξίες ενδέχεται να αποτελεί ένα είδος άμυνας εναντίον της έντονης πίεσης για επιπολιτισμό (Suarez-Orozco, 2000). Συνεπώς, είναι πιθανό οι μετανάστες να παρωθούν από τις αξίες τους σε εσωτερικευση αρνητικών συναισθημάτων, ώστε να παρουσιάζουν ένα χαμηλό, κοινωνικά επιθυμητό συναισθηματικό προφίλ, παρόλο που βιώνουν συχνά αρνητικές εμπειρίες (Dana, 1998).

Τόσο οι Αλβανοί μετανάστες όσο και οι παλινοστούντες έζησαν σε χώρες όπου η ομάδα ήταν η βασική μονάδα του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού συστήματος. Η μαζική μετανάστευση των Αλβανών προς την Ελλάδα το 1990, το 1991 και το 1997 (και προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως την Ιταλία) ήταν προϊόν χρόνιων προβλημάτων εξαιτίας της κυριαρχίας του ολοκληρωτικού καθεστώτος και στη συνέχεια της αποτυχίας της οικονομικής αναδιάρθρωσης της χώρας (World Bank & INSTAT, 2003). Η οικογένεια αποτελεί για τους Αλβανούς μια ισχυρή συμπαγή ομάδα, όπου ο πατέρας και ο άντρας γενικά εγγυάται την ταυτότητα της οικογένειας. Σε μια εκτεταμένη ένωση, η οικογένεια περικλείει όχι μόνο τους γονείς και τα παιδιά, αλλά όλα τα συγγενικά μέλη

(Beqja, 2000). Η υποχρέωση των παιδιών, κυρίως των αγοριών, να φροντίσουν τους γονείς (ο μικρότερος γιος-«παιδί των γηρατειών» πρέπει να ζει με τους γονείς) αποτελεί υπέρτατη αξία για την αλβανική οικογένεια (King & Vullnetari, 2006).

Οι Έλληνες Πόντιοι, που έζησαν στην πλειονότητα τους στην Κεντρική Ασία, μετά τους διωγμούς που υπέστησαν το 1917 από τις παραλίες του Εύξεινου Πόντου, και στη συνέχεια κατά τη δεκαετία του '30 και '40 από τις σοβιετικές αρχές (Κασιμάτη, 2003), ήρθαν στην Ελλάδα με προσδοκίες για μια καλύτερη ζωή (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Η ποντιακή ταυτότητα διαμορφώνεται αφενός από την πολιτισμική ιδιαιτερότητα και το ιστορικό παρελθόν και αφετέρου από την επιθυμία ενσωμάτωσης των Ποντίων στην ελληνική κοινωνία (Παπαστυλιανού, 2005). Η οικογένεια αποτελεί τον κύριο πυρήνα μετάδοσης των πολιτισμικών προτύπων, διαμορφώνει και διατηρεί την ταυτότητα των νέων. Ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού είναι υπαρκτός και η συμβολή του πατέρα είναι καθοριστικότερη εκείνης της μητέρας (Ιακωβίδης, 2005).

Στην παρούσα έρευνα επιδιώκεται (α) να διερευνηθούν οι διαφορές μεταξύ γηγενών, μεταναστών και παλιννοστούντων όσον αφορά το θυμό κατάσταση, το θυμό προδιάθεσης, την έκφραση και τον έλεγχο θυμού, (β) να εξεταστεί αν υπάρχουν διαφορές στις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες των ομάδων σύγκρισης, και (γ) να διερευνηθεί κατά πόσο διαφοροποιούν η χώρα προέλευσης και οι οικογενειακές αξίες το θυμό κατάσταση, το θυμό προδιάθεσης, την έκφραση και τον έλεγχο θυμού. Με βάση την παραπάνω ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, αναμένεται οι μετανάστες/παλιννοστούντες να βιώνουν περισσότερο θυμό κατάσταση και προδιάθεσης εξαιτίας της μετοίκησης σε μια καινούρια χώρα και των δυσκολιών προσαρμογής (Dana, 1998), αλλά να σημειώνουν σημαντικά χαμηλότερη εξωτερική έκφραση θυμού από ό,τι οι γηγενείς, καθώς προέρχονται από κοινωνίες οι οποίες για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν προσανατολισμένες σε συλλογικές αξίες (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Δεύτερον, αναμένεται οι μετανάστες/παλιννοστούντες να συμφωνούν σημαντικά περισσότερο από τους γηγενείς με τις παραδοσιακές αξίες ως αντίδραση στις πιέσεις του

επιπολιτισμού (Suarez-Orozco, 2000). Τρίτον, οι παραδοσιακές αξίες και η χώρα προέλευσης είναι πιθανό να συμβάλλουν στην πρόβλεψη του θυμού κατάσταση, του θυμού προδιάθεσης, στην έκφραση και στον έλεγχο του θυμού.

2. Μέθοδος

Δείγμα

Στο δείγμα περιελήφθησαν 509 άτομα, 18-64 ετών, κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας. Από αυτούς, ως προς την εθνικότητα, 269 (52,8%) ήταν γηγενείς Έλληνες (100 άνδρες και 169 γυναίκες), 108 (21,2%) (39 άνδρες και 69 γυναίκες) παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση (Ελληνοπόντιοι) και 132 (25,9%) ήταν Αλβανοί μετανάστες (72 άντρες και 60 γυναίκες). Στο σύνολο των μεταναστών, το 31,9% (73 άτομα) δήλωσαν 1-5 χρόνια παραμονής στην Ελλάδα και το 68,1% (156 άτομα) διέμεναν στην Ελλάδα από 5 έως 10 χρόνια. Τη συγκεκριμένη πληροφορία δεν έδωσαν 11 άτομα. Ως προς το φύλο, 211 (41,5%) ήταν άνδρες και 298 (58,5%) γυναίκες. Ως προς την ηλικία, 205 άτομα (40,4%) ήταν ηλικίας 18-25, 193 άτομα (38%) 25-45 ετών και 110 άτομα (21,6%) άνω των 45 ετών. Στη συλλογή του ερευνητικού υλικού συμμετείχαν ειδικώς εκπαιδευμένοι προπτυχιακοί φοιτητές του Προγράμματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κάθε φοιτητής ήταν υπεύθυνος για τη χορήγηση 10 περίπου ερωτηματολογίων. Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν ατομικά στο σπίτι του ερωτώμενου μετά από συνεννόηση με τους συμμετέχοντες.

Ψυχοτεχνικά μέσα

Τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα ήταν διαθέσιμα σε τρεις γλώσσες, στα ελληνικά, στα ρωσικά και στα αλβανικά. Η εννοιολογική ισοτιμία στις τρεις γλώσσες εξασφαλίστηκε μέσω της αντίστροφης μετάφρασης από δίγλωσσους συνεργάτες (Segall et al., 1993).

α. Το Ερωτηματολόγιο Έκφρασης του Θυμού ως Κατάστασης και ως Χαρακτηριστικού Προσωπικότητας (STAXI-2) (Spielberger, 1998. Μπεζεβέγκης κ.ά., 2008) αξιολογεί την εμπειρία,

την έκφραση και τον έλεγχο θυμού, με τις εξής κλίμακες: μία Κλίμακα Θυμού ως Κατάστασης, μία Κλίμακα Θυμού ως Χαρακτηριστικού Προσωπικότητας και τέσσερις Κλίμακες Έκφρασης και Ελέγχου Θυμού. Η Κλίμακα Θυμού ως Κατάστασης περιλαμβάνει 15 ερωτήσεις τετράβαθμης κλίμακας Likert (1=καθόλου, 2=λίγο, 3=μέτρια 4=πολύ), που αξιολογούν την ένταση του θυμού σε μια δεδομένη στιγμή ως μια μεταβατική συναισθηματική εμπειρία (π.χ. «Αισθάνομαι θυμωμένος»). Οι δείκτες αξιοπιστίας στην παρούσα έρευνα ήταν $\alpha=0,95$ για τους Έλληνες, $\alpha=0,90$ για τους Αλβανούς μετανάστες και $\alpha=0,91$ για τους παλιννοστούντες. Η Κλίμακα Θυμού ως Χαρακτηριστικού Προσωπικότητας αποτελείται από 10 ερωτήσεις, οι οποίες αξιολογούν τη συχνότητα με την οποία τα άτομα βιώνουν έντονα συναισθήματα θυμού χωρίς την παρουσία προκλητικών καταστάσεων (π.χ. Είμαι ευεξαπτος), καθώς και αντιδράσεις που πυροδοτούνται από περιστάσεις ματαίωσης ή αρνητικές αξιολογήσεις (π.χ. «Θυμάνω όταν με καθυστερούν τα λάθη των άλλων»). Η τετράβαθμη κλίμακα Likert (1=σχεδόν ποτέ, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=σχεδόν πάντοτε) χορηγείται με την οδηγία το άτομο να απαντήσει με το τι ισχύει συνήθως γι' αυτό, δηλαδή πώς αντιδρά συνήθως στη ζωή. Η εσωτερική συνέπεια της κλίμακας βρέθηκε να είναι $\alpha=0,86$ για τους Έλληνες, $\alpha=0,76$ για τους Αλβανούς μετανάστες και $\alpha=0,71$ για τους παλιννοστούντες. Οι τέσσερις κλίμακες Έκφρασης και Ελέγχου Θυμού περιγράφουν τρόπους που χρησιμοποιούνται για να αντιμετωπιστούν οι καταστάσεις θυμού: Εσωτερική Κατεύθυνση Θυμού (Anger-in) (π.χ. «Συγκρατώ, κρύβω τα συναισθήματά μου»), Εξωτερική Κατεύθυνση Θυμού (Anger-out) (π.χ. «Εκφράζω, δείχνω το θυμό μου»), Έλεγχος Θυμού (π.χ. «Διατηρώ την ψυχραιμία μου»), και Προσπάθεια Ελέγχου Θυμού (π.χ. «Αναπνέω βαθιά και χαλαρώνω»). Η τετράβαθμη κλίμακα Likert (1=σχεδόν ποτέ, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=σχεδόν πάντοτε) αξιολογεί τη συχνότητα αντιδράσεων ή συμπεριφορών που υιοθετεί το άτομο όταν θυμώνει. Οι δείκτες αξιοπιστίας που υπολογίστηκαν για τους Έλληνες, τους Αλβανούς μετανάστες και

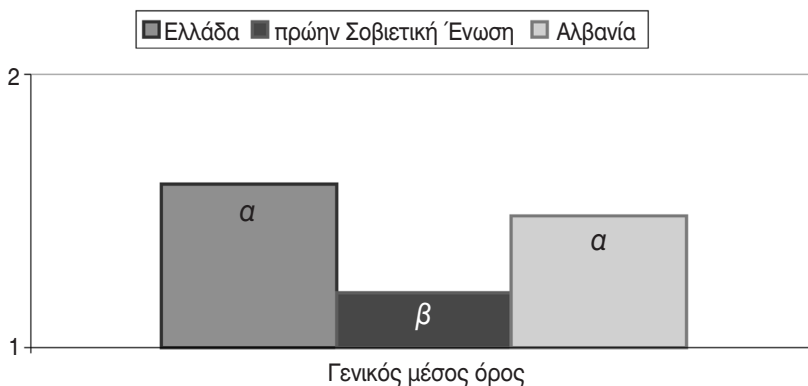
τους παλιννοστούντες ήταν οι ακόλουθοι: Εσωτερική Κατεύθυνση Θυμού, $\alpha=0,67$, $\alpha=0,60$ και $\alpha=0,61$, Εξωτερική Κατεύθυνση Θυμού, $\alpha=0,70$, $\alpha=0,60$ και $\alpha=0,67$, Έλεγχος Θυμού, $\alpha=0,83$, $\alpha=0,77$ και $\alpha=0,82$ και Προσπάθεια Ελέγχου Θυμού, $\alpha=0,85$, $\alpha=0,81$ και $\alpha=0,81$.

- β. Χρησιμοποιήθηκε, επίσης, η Κλίμακα Οικογενειακών Αξιών, η οποία περιλαμβάνει 14 προτάσεις που αναφέρονται σε παραδοσιακές αξίες για την οικογένεια και τις οικογενειακές σχέσεις. Οι αξίες αυτές εκπροσωπούν παράγοντες, όπως «Ιεραρχικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας» (π.χ. ο πατέρας πρέπει να είναι αρχηγός της οικογένειας και να ρυθμίζει τα οικονομικά του σπιτιού), «Υποχρεώσεις των παιδιών προς την οικογένεια και τους συγγενείς» (π.χ. τα παιδιά έχουν την υποχρέωση να φροντίζουν του γονείς όταν γεράσουν, να βοηθούν στις δουλειές του σπιτιού), «Οικογενειακές σχέσεις» (π.χ. οι γονείς πρέπει να μαθαίνουν τα παιδιά να φέρονται σωστά, πρέπει να είμαστε φιλότιμοι). Οι συμμετέχοντες δήλωσαν το βαθμό συμφωνίας τους σε κάθε ερώτηση χρησιμοποιώντας μια πεντάβαθμη κλίμακα τύπου Likert (1=διαφωνώ, 2=μάλλον διαφωνώ, 3=δεν ξέρω, δεν είμαι σίγουρος/-η, 4=μάλλον συμφωνώ, 5=συμφωνώ) (Γεώργας, 1986, 1999). Στην παρούσα έρευνα οι δείκτες αξιοπιστίας (Cronbach's α) ήταν 0,83 («Ιεραρχικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας»), 0,91 («Υποχρεώσεις των παιδιών προς την οικογένεια και τους συγγενείς») και 0,92 («Οικογενειακές σχέσεις») για τους γηγενείς, για τους Αλβανούς 0,87, 0,94 και 0,97 αντίστοιχα και 0,97, 0,99 και 0,99 για τους παλιννοστούντες.

3. Αποτελέσματα

1. Διαφορές μεταξύ γηγενών, μεταναστών και παλιννοστούντων στη συχνότητα, την ένταση και την έκφραση θυμού

Για να διερευνηθεί η διαφορά στη βαθμολογία Έκφρασης του Θυμού ως Κατάστασης και ως Χαρακτηριστικού σχεδιάστηκαν διπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης με ανεξάρτητες με-

Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το κριτήριο Tukey για $p < 0,001$.

Σχήμα 1

Μέσοι όροι του θυμού ως κατάσταση για γηγενείς, παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και μετανάστες από την Αλβανία.

ταβλητές τη χώρα καταγωγής και το φύλο (3 εθνικές ομάδες X 2 φύλα). Οι μέσοι όροι των έξι κλιμάκων του θυμού (θυμός ως κατάσταση, θυμός ως χαρακτηριστικό, εξωτερική, εσωτερική, έλεγχος, προσπάθεια ελέγχου θυμού) ήταν οι εξαρτημένες μεταβλητές. Στις περιπτώσεις που οι μονομεταβλητές αναλύσεις διακύμανσης αναδείκνυαν στατιστικώς σημαντική την επίδραση της καταγωγής, ακολούθησαν πολλαπλές συγκρίσεις των μέσων όρων των τριών ομάδων με το δείκτη Tukey, ο οποίος θεωρείται καταλληλότερος για την περίπτωση κοινωνικών ερευνών. Στη συνέχεια διενεργήθηκε ξεχωριστή ανάλυση συνδιακύμανσης των έξι κλιμάκων του θυμού, αποκλειστικά για τους μετανάστες και παλιννοστούντες, προκειμένου να διερευνηθεί αν ο χρόνος παραμονής στην Ελλάδα επηρεάζει το βίωμα αρνητικών συναισθημάτων.

Θυμός ως Κατάσταση

Οι διπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης ανέδειξαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στο γενικό μέσο όρο της κλίμακας του θυμού ως κατάστασης ως προς την καταγωγή των συμμετεχόντων $F(2,508)=17,59$, $p < 0,001$, $\eta^2=0,066$. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των πολλαπλών

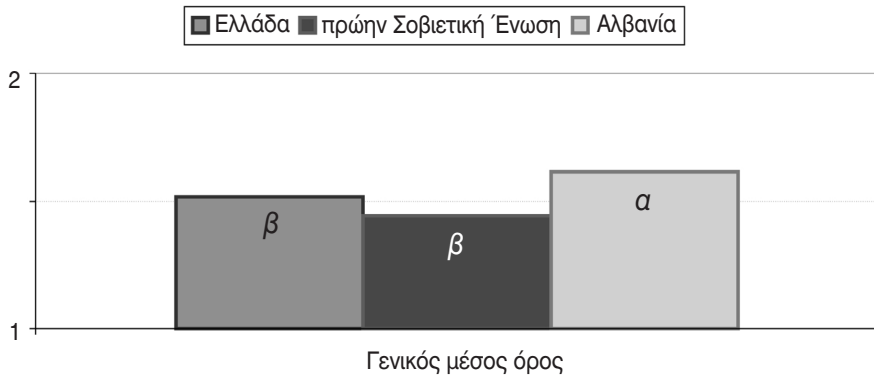
συγκρίσεων με το post hoc κριτήριο Tukey, οι Έλληνες ($MO=1,60$) και οι Αλβανοί ($MO=1,48$) βιώνουν πιο έντονα από τους Ελληνοπόντιους ($MO=1,20$) το θυμό που πυροδοτείται από διάφορες καταστάσεις ή γεγονότα (Σχήμα 1).

Ως προς το φύλο, οι άνδρες ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης ($MO=1,50$) βιώνουν το θυμό κατάστασης εντονότερα από τις γυναίκες ($MO=1,36$), $F(1, 502)=6,97$, $p=0,01$, $\eta^2=0,014$. Δεν προέκυψαν αλληλεπιδράσεις καταγωγής και φύλου στο μέσο όρο του θυμού ως κατάστασης.

Θυμός ως Χαρακτηριστικό Προσωπικότητας

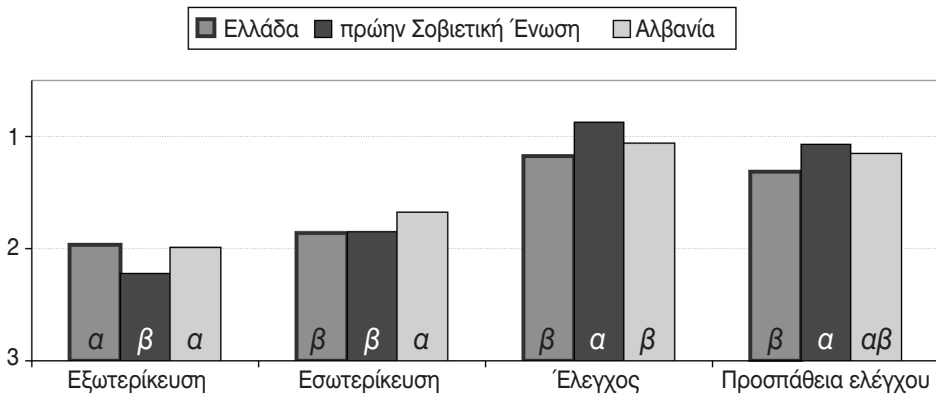
Οι διπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης ανέδειξαν στατιστικώς σημαντική την κύρια επίδραση της εθνικής καταγωγής στο γενικό μέσο όρο θυμού ως χαρακτηριστικού προσωπικότητας $F(2,505)=12,02$, $p < 0,001$, $\eta^2=0,046$. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο Σχήμα 2, οι Αλβανοί μετανάστες, συγκριτικά με τους γηγενείς Έλληνες και τους παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, βιώνουν πιο συχνά καταστάσεις θυμού και είναι πιο επιρρεπείς στο να αντιλαμβάνονται διάφορες καταστάσεις ως απειλητικές (MO Αλβανών=2,23, MO Ελλήνων=2,02, MO Ελληνοπόντιων=1,88).

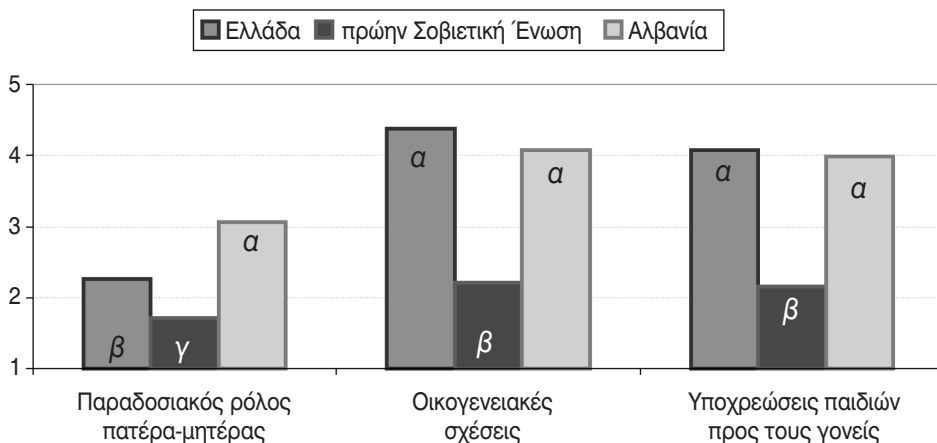
Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το κριτήριο Tukey για $p < 0,001$.

Σχήμα 2
Μέσοι όροι του θυμού ως χαρακτηριστικού για γηγενείς, παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και μετανάστες από την Αλβανία.

Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το κριτήριο Tukey για $p < 0,001$.

Σχήμα 3
Μέσοι όροι έκφρασης του θυμού για γηγενείς, παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και μετανάστες από την Αλβανία.

Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους σύμφωνα με το κριτήριο Tukey για $p < 0,001$.

Σχήμα 4

Μέσοι όροι των οικογενειακών αξιών για γηγενείς, παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και μετανάστες από την Αλβανία.

Δεν βρέθηκε σημαντική επίδραση του φύλου, ούτε αλληλεπίδραση καταγωγής και φύλου.

Έκφραση και Έλεγχος Θυμού

Ως προς τους τρόπους έκφρασης και ελέγχου του θυμού, τα αποτελέσματα έδειξαν κύρια επίδραση της καταγωγής στην εξωτερικευση θυμού, $F(2, 505) = 10,67, p = 0,001, \eta^2 = 0,041$, με τους παλινοστούντες ($MO = 1,78$) να σημειώνουν το χαμηλότερο μέσο όρο συγκριτικά με τους γηγενείς Έλληνες ($MO = 2,03$) και τους μετανάστες από την Αλβανία ($MO = 2,01$). Στην εσωτερικευση θυμού, οι Αλβανοί μετανάστες ($MO = 2,33$) σημείωσαν σημαντικά υψηλότερο μέσο όρο από τις δύο άλλες ομάδες ($MO = 2,15$) $F(2, 505) = 5,38, p < 0,01, \eta^2 = 0,02$. Οι παλινοστούντες ($MO = 3,13$) σημείωσαν τον υψηλότερο μέσο όρο στον έλεγχο $F(2, 505) = 6,77, p < 0,01, \eta^2 = 0,26$ και στην προσπάθεια ελέγχου θυμού ($MO = 2,93$), $F(2, 505) = 4,95, p < 0,01, \eta^2 = 0,019$. Για τους γηγενείς ο μέσος όρος στο έλεγχο θυμού ήταν $MO = 2,82$ και για τους Αλβανούς $MO = 2,94$, ενώ στην προσπάθεια ελέγχου θυμού

ο μέσος όρος των γηγενών ήταν $MO = 2,69$ και για τους Αλβανούς $MO = 2,85$. Ο μέσος όρος προσπάθειας ελέγχου θυμού για τους Αλβανούς βρίσκεται σε ενδιάμεσο επίπεδο, μεταξύ αυτού των γηγενών και των παλινοστούντων.

Δεν βρέθηκε κύρια επίδραση του φύλου, ούτε αλληλεπίδραση καταγωγής και φύλου στους μέσους όρους των κλιμάκων ελέγχου και έκφρασης θυμού. Η ανάλυση συνδιακύμανσης δεν έδειξε σημαντική επίδραση του χρόνου παραμονής των μεταναστών στην έκφραση και τον έλεγχο του θυμού.

2. Διαφορές μεταξύ γηγενών και μεταναστών όσον αφορά στις Οικογενειακές Αξίες

Οι διπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης έδειξαν ότι οι Αλβανοί μετανάστες σημείωσαν τον υψηλότερο μέσο όρο ($MO = 3,06$) στον «Παραδοσιακό ρόλο πατέρα-μητέρας», $F(2, 508) = 22,66, p < 0,001, \eta^2 = 0,08$, ενώ οι παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση απορρίπτουν πολύ περισσότερο τις αξίες αυτές από ό,τι οι άλλες ομάδες ($MO = 1,71$). Οι Έλληνες ($MO = 2,27$), παρό-

Πίνακας 1
Παλινδρομική ανάλυση των οικογενειακών αξιών και της χώρας γέννησης
στο Ερωτηματολόγιο του Θυμού στο δείγμα των Ελλήνων

Παράγοντες πρόβλεψης	Θ. κατάσταση		Θ. χαρακτ.		Εξωτερίκευση		Εσωτερίκευση		Έλεγχος		Πρ. ελέγχου	
	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β
Ηλικία	0,018	-0,12**	0,014	-0,15**	0,03	-0,14**		-0,009	0,02	0,12**	0,01	0,10*
Ρόλος πατέρα/μητέρας		0,02		0,14		0,02		0,06		-0,05		-0,14
Σχέσεις στην οικογένεια		0,35		0,62	0,012	0,99**		0,93		-0,47		-0,44
Υποχρεώσεις παιδιών		-0,13		-0,65		-0,61	0,002	-0,80*		0,37		0,62
Ρόλος πατέρα/μητέρας × Ηλικία		0,10		-0,07		0,12		-0,03		-0,14		-0,11
Σχέσεις οικογένειας × Ηλικία		-0,47		-0,78		-0,65		-0,84		0,64		0,83
Υποχρ/εις παιδιών × Ηλικία		-0,29	0,008	0,93*		0,26		0,81		-0,34		-0,74
Ελλάδα	0,022	0,17**		0,09		0,09	0,017	-0,15*	0,034	-0,21***	0,04	-0,23**

$p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

λο που δεν τις απορρίπτουν, δεν συμφωνούν με τις αξίες αυτές όσο οι Αλβανοί ($MO=3,06$). Ως προς τις «Οικογενειακές σχέσεις», $F(2, 508)=65,55$, $p < 0,001$, $\eta^2=0,21$, και τις «Υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς», $F(2, 509)=55,39$, $p < 0,001$, $\eta^2=0,18$, οι γηγενείς Έλληνες ($MO=4,37$, $MO=4,07$, αντίστοιχα) και οι μετανάστες από την Αλβανία ($MO=4,08$, $MO=3,99$) συμφωνούν πολύ περισσότερο με τις αξίες αυτές από ό,τι οι παλιννοστούντες ($MO=2,20$, $MO=2,16$).

Δεν βρέθηκαν διαφορές στους μέσους όρους των οικογενειακών αξιών ως προς το φύλο, ούτε αλληλεπίδραση καταγωγής και φύλου στους μέσους όρους των συγκεκριμένων μεταβλητών. Ο χρόνος παραμονής που εξετάστηκε ως συμμεταβλητή σε ξεχωριστή ανάλυση συνδιακύμανσης για τους μετανάστες και παλιννοστούντες βρέθηκε να μην επηρεάζει τους μέσους όρους των οικογενειακών αξιών.

3. Σύνδεση της έκφρασης του θυμού με τη χώρα γέννησης και τις οικογενειακές αξίες

Για τη διερεύνηση του ερωτήματος σχετικά με την πρόβλεψη των συναισθημάτων θυμού από

τους παράγοντες «οικογενειακές αξίες» και «εθνική καταγωγή» διενεργήθηκαν, για κάθε ομάδα, πολλαπλές κατά βήμα αναλύσεις παλινδρόμησης με τη μέθοδο Enter. Αρχικά, ως μεταβλητή πρόβλεψης χρησιμοποιήθηκε η ηλικία (1ο βήμα), προκειμένου να ελεγχθεί πιθανή σχέση της με το θυμό και τις οικογενειακές αξίες. Ακολούθησαν ο μέσος όρος των z-τιμών του παράγοντα «Παραδοσιακός ρόλος πατέρα-μητέρας» (2ο βήμα), ο μέσος όρος των z-τιμών του παράγοντα «Σχέσεις στην οικογένεια» (3ο βήμα), ο μέσος όρος των z-τιμών του παράγοντα «Υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς» (4ο βήμα), η αλληλεπίδραση ανάμεσα στον παράγοντα «Παραδοσιακοί ρόλοι πατέρα-μητέρας» και την ηλικία (5ο βήμα), η αλληλεπίδραση ανάμεσα στον παράγοντα «Σχέσεις στην οικογένεια» και την ηλικία (6ο βήμα), η αλληλεπίδραση ανάμεσα στον παράγοντα «Υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς» και την ηλικία (7ο βήμα), και η χώρα καταγωγής (8ο βήμα). Οι μέσοι όροι των z-τιμών των κλιμάκων του ερωτηματολογίου STAXI-2 (θυμός ως κατάσταση και θυμός ως χαρακτηριστικό, εξωτερίκευση, εσωτερίκευση, έλεγχος και προσπάθεια ελέγχου θυμού) χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές.

Πίνακας 2
Παλινδρομική ανάλυση των οικογενειακών αξιών και της χώρας γέννησης
στο Ερωτηματολόγιο του Θυμού στο δείγμα των μεταναστών από την Αλβανία

Παράγοντες πρόβλεψης	Θ. καταστασης		Θ. χαρακτ.		Εξωτερίκευση		Εσωτερίκευση		Έλεγχος		Πρ. ελέγχου	
	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β	ΔR ²	β
Ηλικία	0,018	-0,13**	0,17	-0,12**	0,03	-0,15**		0,02	0,02	0,14*	0,008	0,13**
Ρόλος πατέρα/ μητέρας		-0,09		0,07		-0,04		0,04		0,01		-0,10
Σχέσεις στην οικογένεια		0,46		0,63	0,01	1,05**	0,006	0,89*		-0,58		-0,55
Υποχρεώσεις παιδιών		-0,19		-0,68		-0,65	0,005	-0,79*		0,42		0,67
Ρόλος πατέρα/μητέρας × Ηλικία		0,09		-0,03		0,12		0,02		-0,12		-0,07
Σχέσεις οικογένειας × Ηλικία		-0,46		-0,79		-0,64	0,004	-0,85*		0,63		0,82
Υποχρ/εις παιδιών × Ηλικία		0,34	0,008	0,92*		0,29		0,78		-0,40		-0,81
Αλβανία		-0,006	0,024	0,17***		0,02	0,025	0,15**		0,05	0,02	0,10*

$p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Για το δείγμα των γηγενών (βλ. Πιν. 1), οι θετικές σχέσεις στην οικογένεια φαίνεται να συμβάλλουν θετικά στην εξωτερίκευση $\beta = 0,99$, $t = -2,7$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,2\%$. Όσο υψηλότερος ο μέσος όρος στις αξίες «Υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς» τόσο χαμηλότερος ο μέσος όρος στην εσωτερίκευση θυμού, $\beta = -0,80$, $t = -2,1$, $p < 0,05$, $\Delta R^2 = 2\%$. Η ηλικία φαίνεται να μεσολαβεί στη σχέση των αξιών «Υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς» με την εσωτερίκευση θυμού, $\beta = -0,84$, $t = -1,99$, $p < 0,05$, παρόλο που το ποσοστό της διασποράς που ερμηνεύει η συγκεκριμένη αλληλεπίδραση είναι χαμηλό, $\Delta R^2 = 8\%$. Στην περίπτωση που οι νεότεροι σε ηλικία υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό τις παραδοσιακές αξίες σχετικά με τις υποχρεώσεις προς τους γονείς, βιώνουν πιο συχνά καταστάσεις θυμού. Αντίθετα, η μεγαλύτερη ηλικία δεν επιδρά στη σχέση των αξιών αυτών με το θυμό ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας. Πάντως, με την πάροδο της ηλικίας, φαίνεται να μειώνεται η ένταση, $\beta = -0,12$, $t = -2,7$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,8\%$, και η συχνότητα εκδήλωσης του θυμού, $\beta = -0,15$, $t = -3,27$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,4\%$. Επίσης, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία καταφεύγουν λιγότερο στην εξω-

τερίκευση του θυμού, $\beta = -0,14$, $t = -3,24$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 3\%$, και περισσότερο στον έλεγχο, $\beta = 0,12$, $t = 2,67$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,8\%$, και την προσπάθεια ελέγχου του θυμού, $\beta = 0,10$, $t = 2,27$, $p < 0,05$, $\Delta R^2 = 1\%$. Ανεξάρτητα από τις οικογενειακές αξίες και την ηλικία, οι Έλληνες φαίνεται να βιώνουν έντονα τα συναισθήματα του θυμού, $\beta = 0,17$, $t = 3,4$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 2,2\%$, και να μην καταφεύγουν εύκολα στην εσωτερίκευση, $\beta = -0,15$, $t = -3,4$, $p < 0,001$, $\Delta R^2 = 1,7\%$, στον έλεγχο, $\beta = -0,21$, $t = -4,23$, $p < 0,001$, $\Delta R^2 = 3,4\%$, και στην προσπάθεια ελέγχου του θυμού, $\beta = -0,23$, $t = -4,49$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 4\%$.

Στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών (βλ. Πίν. 2), οι θετικές σχέσεις στην οικογένεια, (όπως και στην περίπτωση των Ελλήνων) συμβάλλουν θετικά προς την εξωτερίκευση του θυμού, $\beta = 1,05$, $t = 2,92$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,0\%$. Επίσης, η έμφαση στις υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς φαίνεται να συνδέεται αρνητικά με την εσωτερίκευση του θυμού, $\beta = -0,793$, $p < 0,05$, $\Delta R^2 = 5\%$. Οι νεότεροι σε ηλικία βιώνουν πιο συχνές καταστάσεις θυμού, όταν εστιάζουν στις υποχρεώσεις παιδιών προς τους γονείς (αλληλεπίδραση υποχρεώσεων παιδιών και ηλικίας), $\beta = 0,924$, $t = 2,13$, $p < 0,05$, $\Delta R^2 = 8\%$. Επίσης,

Πίνακας 3
Παλινδρομική ανάλυση των οικογενειακών αξιών και της χώρας γέννησης
στο Ερωτηματολόγιο του Θυμού στο δείγμα των παλιννοστούντων

Παράγοντες πρόβλεψης	Θ. κατάσταση		Θ. χαρακτ.		Εξωτερίκευση		Εσωτερίκευση		Έλεγχος		Πρ. ελέγχου	
	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β
Ηλικία		-0,08	0,014	-0,12*	0,03	-0,12*		0,001		0,09		0,08
Ρόλος πατέρα/ μητέρας		-0,12		0,17		-0,05		0,13		0,07		-0,01
Σχέσεις στην οικογένεια		0,39		0,53	0,01	1,1**		0,83		-0,54		-0,53
Υποχρεώσεις παιδιών		-0,18		-0,62		-0,64		-0,83		0,43		0,69
Ρόλος πατέρα/μητέρας × Ηλικία		0,16		-0,04		0,17		-0,02		-0,20		-0,14
Σχέσεις οικογένειας × Ηλικία		-0,48		-0,79		-0,66	0,004	-0,85*		0,65		0,82
Υποχρ/εις παιδιών × Ηλικία		0,29		0,88		0,25		0,76		-0,36		-0,77
πρώην Σ. Ένωση	0,03	-0,21***	0,007	-0,10*	0,16	-0,15**		0,006	0,042	0,20***	0,028	0,16**

$p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

καταφεύγουν περισσότερο από τους μεγαλύτερους στην απόκριση των συναισθημάτων θυμού, όταν δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις θετικές σχέσεις στην οικογένεια $\beta = -0,85$, $p < 0,05$, $t = -2,02$, $\Delta R^2 = 4\%$ (αλληλεπίδραση θετικών σχέσεων και ηλικίας). Η μεγαλύτερη ηλικία δεν επιδρά στη σχέση του θυμού με τις οικογενειακές αξίες. Οι νεότεροι σε ηλικία μετανάστες από την Αλβανία βιώνουν πιο έντονα (θυμός κατάστασης), $\beta = -0,13$, $t = -2,94$, $p < 0,01$, $R^2 = 1,8\%$, και πιο συχνά καταστάσεις θυμού, $\beta = -0,12$, $t = -2,64$, $p < 0,01$, $R^2 = 1,8\%$. Συγχρόνως, καταφεύγουν λιγότερο στην εξωτερίκευση του θυμού, $\beta = -15$, $t = -3,29$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 3\%$ και περισσότερο στον έλεγχο, $\beta = 0,14$, $t = 3,1$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 2\%$, και την προσπάθεια ελέγχου των συναισθημάτων του θυμού $\beta = 0,14$, $t = 2,14$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1\%$. Γενικώς, το να είναι κανείς μετανάστης από την Αλβανία συνδέεται με συχνές καταστάσεις που προκαλούν θυμό, $\beta = 0,17$, $t = 3,56$, $p < 0,001$, $\Delta R^2 = 2,4\%$, με περισσότερη εσωτερίκευση, $\beta = 0,145$, $t = 3,08$, $p < 0,001$, $\Delta R^2 = 2,5\%$, και προσπάθεια ελέγχου του θυμού, $\beta = 0,10$, $t = 2,14$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 2\%$.

Στην περίπτωση των παλιννοστούντων, όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, (βλ. Πίν. 3)

οι θετικές σχέσεις στην οικογένεια συμβάλλουν θετικά στην εξωτερίκευση του θυμού, $\beta = 1,1$, $t = 2,79$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 3,2\%$. Ωστόσο, οι νεότεροι παλιννοστούντες που συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με τις συγκεκριμένες αξίες, εσωτερικεύουν περισσότερο από τους συνομήλικους τους τα συναισθήματα τους (αλληλεπίδραση θετικών σχέσεων και ηλικίας στην εσωτερίκευση), $\beta = -0,85$, $t = -2,00$, $p < 0,05$, $\Delta R^2 = 4\%$. Οι νεότεροι σε ηλικία βιώνουν συχνότερες καταστάσεις θυμού, $\beta = -0,12$, $t = -2,52$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,4\%$, και καταφεύγουν περισσότερο από τους μεγαλύτερους στην εξωτερίκευση του συναισθήματος, $\beta = -0,12$, $t = -2,54$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 3\%$. Σε αντίθεση με τους Αλβανούς, οι παλιννοστούντες φαίνεται να αντιλαμβάνονται λιγότερες καταστάσεις που προκαλούν θυμό, $\beta = -0,10$, $t = -2,52$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 7\%$, και συγχρόνως τις βιώνουν με χαμηλή ένταση, $\beta = -0,21$, $t = -4,13$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 3\%$. Επίσης, καταφεύγουν λιγότερο στην εξωτερίκευση θυμού, $\beta = -0,15$, $t = -2,54$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 1,6\%$ και περισσότερο στον έλεγχο, $\beta = 0,20$, $t = 3,95$, $p < 0,001$, $\Delta R^2 = 4,2\%$, και στην προσπάθεια ελέγχου του θυμού, $\beta = 0,16$, $t = 2,8$, $p < 0,01$, $\Delta R^2 = 2,8\%$.

4. Συζήτηση

Στην έρευνα αυτή συγκρίθηκαν η έκφραση του συναισθήματος του θυμού ως κατάσταση και ως προδιάθεση, καθώς και οι παραδοσιακές οικογενειακές αξίες ανάμεσα στους γηγενείς, τους παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και τους μετανάστες από την Αλβανία. Κύριος στόχος ήταν η διερεύνηση πιθανών διαφορών των τριών αυτών ομάδων όσον αφορά τη συναισθηματική εμπειρία, τον έλεγχο και την έκφραση του θυμού, αλλά και τη σχέση των συναισθημάτων θυμού με τις οικογενειακές αξίες (ως ψυχοκοινωνικές διεργασίες κοινωνικοποίησης) και με τη χώρα καταγωγής.

Από τη σύγκριση των δεδομένων προέκυψαν αξιοσημείωτες διαφορές στη συχνότητα με την οποία βιώνεται ο θυμός, καθώς και στον τρόπο ρύθμισης και διαχείρισής του ανάμεσα στους γηγενείς, τους παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και τους μετανάστες από την Αλβανία. Διαπιστώθηκε ότι ο θυμός ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας έχει μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης, αλλά και υψηλότερο βαθμό εσωτερίκευσης και «καταπίεσης» στους Αλβανούς μετανάστες συγκριτικά με τους γηγενείς και παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Με βάση τη θεωρία έκφρασης του θυμού, η υψηλή συχνότητα εμφάνισης του θυμού ως χαρακτηριστικού προσωπικότητας σε συνδυασμό με την εσωτερίκευσή του υποδηλώνει ότι τα άτομα τείνουν να αντιδρούν σε ένα ευρύ πεδίο καταστάσεων θεωρώντας τες απειλητικές ή επικίνδυνες με βάση τις εμπειρίες τους στο παρελθόν (Spielberger et al., 1999). Σύμφωνα με τη γνωστική θεωρία των συναισθημάτων, ο θυμός είναι ένα «δευτερογενές συναίσθημα», το οποίο έχει σχέση με την προσβολή, την αδικία ή την απειλή (Lazarus, 1993), που σε κοινωνικό επίπεδο μεταφράζεται σε ηθική παραβίαση ή στέρηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή μειωμένες δυνατότητες ικανοποίησης βασικών αναγκών (Shweder et al., 1997). Οι πολιτισμικές διαφορές στα τεστ προσωπικότητας μπορεί να συνδέονται με απογοητεύσεις των μειονοτικών ομάδων ή με καταστάσεις ή συνθήκες που επικρατούν ή επικράτησαν μέσα σε μια ομάδα στο παρελθόν, ή με άλλες γενικές πολιτισμικές διαφορές (Anastasi & Urbina, 1997).

Το εύρημα ότι οι Αλβανοί μετανάστες τείνουν να εμφανίζουν υψηλότερο θυμό ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας ίσως να δείχνει την επικράτηση πραγματικών δυσκολιών που οφείλονται τόσο στο παρελθόν όσο και στη διαδικασία του επιπολιτισμού και τις διομαδικές σχέσεις. Όπως υπογραμμίζεται σε έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας, ένα σύνολο παραγόντων που σχετίζεται με τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες στη χώρα τους (κοινωνική και πολιτική απομόνωση, έλλειψη ελπίδας, αδυναμία ικανοποίησης βασικών υλικών αναγκών) οδήγησε περίπου το 1/4 του αλβανικού πληθυσμού να μεταναστεύσει σε άλλες χώρες κ.ά. (De Soto et al., 2002). Από την άλλη, ο υψηλότερος βαθμός θυμού ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας στους Αλβανούς μετανάστες ίσως να δείχνει κάποιου βαθμού δυσκολίες επιπολιτισμού, όχι όμως ικανές ώστε να τους δημιουργήσουν προβλήματα προσαρμογής. Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει ότι οι μετανάστες από την Αλβανία έχουν τους υψηλότερους δείκτες προσαρμογής σε σύγκριση με μετανάστες από άλλες χώρες (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 2008).

Σε αντίθεση με τους Αλβανούς, οι παλινοστούντες και οι γηγενείς δεν διαφέρουν στη συχνότητα εκδηλώσεων θυμού, όπως προκύπτει από τις αυτοαναφορές στην Κλίμακα Θυμού ως Χαρακτηριστικού Προσωπικότητας (Spielberger, 1998). Η εξήγηση για το συγκεκριμένο αποτέλεσμα ίσως να βρίσκεται στη σύγκλιση που υπάρχει ανάμεσα στην ταυτότητα και τις πολιτισμικές αξίες των Ποντίων και των γηγενών Ελλήνων. Ακόμη, η χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας στους Πόντιους Έλληνες αποτελεί μια ευνοϊκή ρύθμιση, που διευκολύνει την κοινωνική τους ένταξη, παρόλο που ίσως δεν είναι αρκετή για την επίτευξη αποτελεσματικής προσαρμογής στην ευρύτερη κοινωνία (Γκότοβος, 2005).

Το γεγονός ότι οι μετανάστες από την Αλβανία καταβάλλουν προσπάθειες να εσωτερικεύσουν το θυμό, παρόλη τη συχνή συναισθηματική τους φόρτιση, ίσως να υποδηλώνει μια συμπεριφορά προσέγγισης εκ μέρους των μεταναστών, μια προσπάθεια για την εξάλειψη και απομάκρυνση των εμποδίων, με στόχο την επίτευξη στόχων και την προσαρμογή (Goleman, 2005). Όμως, η συνεχή έκθεση σε αρνητικές κοινωνικές

καταστάσεις (ρατσισμό, προκατάληψη, διάκριση) (Γαλάνης, 2003. Καρύδης, 1996) μπορεί να οδηγήσει στην αποξένωση ατόμων ή ομάδων, μια κατάσταση, η οποία συνεπάγεται προβλήματα εξωτερίκευσης (π.χ. εκδικητικότητα, αυταρχισμό) και εσωτερίκευσης, όπως άγχος, ψυχοσωματικά συμπτώματα και κατάθλιψη (Dana, 1988).

Από το άλλο μέρος, οι παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση σε γενικές γραμμές φαίνεται να βιώνουν πιο ήπια τις καταστάσεις θυμού συγκριτικά με τους Αλβανούς και τους Έλληνες και συγχρόνως προσπαθούν να ελέγχουν την ένταση των συναισθημάτων τους. Αυτό ίσως μπορεί να αποδοθεί στις πολιτισμικές επιρροές και τις προηγούμενες εμπειρίες κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της συμπεριφοράς τους. Η εμπειρία του θυμού σε μερικές πολιτισμικές ομάδες που ιστορικά έχουν υποστεί τλαιπωρία και ανέχεια εμφανίζεται σε χαμηλή ένταση, καθώς, σύμφωνα με τη δική τους κοσμοθεωρία, προσθέτει την αδικία στην απογοήτευση και την ενόχληση. Ως συνέπεια, το άτομο θα πρέπει να είναι ανεκτικό και να εξουδετερώνει καταστάσεις που προκαλούν θυμό (Mesquita, Frijda & Scherer, 1997). Ο θυμός και η σύγκρουση οδηγούν, σε αυτές τις περιπτώσεις, σε ανεπιθύμητες καταστάσεις με αποτέλεσμα να αποκαλύπτεται μια τάση χαμηλής έντασης και ελέγχου του θυμού ως κατάσταση. Ωστόσο, χρειάζεται περαιτέρω έρευνα που θα καθιστούσε τη γενίκευση των συγκεκριμένων ευρημάτων στο γενικό πληθυσμό περισσότερο έγκυρη.

Αναφορικά με τις οικογενειακές αξίες, διαπιστώνεται ότι οι Αλβανοί μετανάστες αποδέχονται περισσότερο από τις άλλες ομάδες τον αυστηρά οριοθετημένο ρόλο του πατέρα ως ηγέτη στην οικογένεια. Ο βαθμός συμφωνίας των Αλβανών μεταναστών με τις παραδοσιακές αξίες δείχνει συνάμα την επιφύλαξη και την αβεβαιότητά τους για το αν πρέπει να διατηρηθούν ή όχι στη σημερινή κοινωνία οι αξίες αυτές. Μια πιθανή ερμηνεία γι' αυτή την αντίφαση ίσως να βρίσκεται σε δύο τάσεις που συνυπάρχουν στις οικογένειες των Αλβανών μεταναστών (King, Mai & Dalipaj, 2003). Από τη μία η δύναμη της γυναίκας έχει αυξηθεί, από την άλλη παρατηρείται αυξημένος έλεγχος από τη μεριά του συζύγου ή του πατέρα (αλλά και του αδελφού), προκείμενου να αντισταθεί η οικογένεια

στις πιέσεις του κυρίαρχου πολιτισμού και να διατηρήσει τις παραδοσιακές πολιτισμικές αρχές (King & Vullnetari, 2009). Οι παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση εμφανίζονται να διαφωνούν περισσότερο από τους Αλβανούς με τις παραδοσιακές αξίες, εύρημα που συνάδει με προηγούμενες έρευνες (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Φαίνεται ότι οι Ελληνοπόντιοι κλίνουν περισσότερο (από τους Αλβανούς και τους Έλληνες) προς ατομικιστικές αξίες, όπου κύριο λόγο έχουν η ατομική εξέλιξη και η ενθάρρυνση των παιδιών να πάρουν απόσταση από την οικογένεια. Αυτή η τάση ίσως να δείχνει τη δυναμικότητα και την καλή λειτουργία της ποντιακής οικογένειας, παρά τις πιθανές κοινωνικές και οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει (Κολαίτης, 2005). Έρευνες στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν διαπιστώσει ότι μετανάστες από χώρες της Ασίας που ζουν στην Αμερική προσανατολίζονται σε ατομικιστικές αξίες με το να υποστηρίζουν την ανεξαρτησία και την προσωπική ελευθερία εντός της οικογένειας, παρόλο που υπήρχε η αντίληψη ότι ήταν μέλη παραδοσιακών οικογενειών (Kauh, 1997). Οι αλλαγές αυτές ενδέχεται να υποδηλώνουν τη δυνατότητα και την ανάγκη της οικογένειας των παλιννοστούντων για αλλαγή, εξέλιξη και προσαρμογή στις καινούριες συνθήκες, έτσι ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στις δυσκολίες (Patterson, 2002) και στις απαιτήσεις του επιπολιτισμού. Διάφορες έρευνες αναφέρουν ως βασικά χαρακτηριστικά της ποντιακής οικογένειας τη συνοχή και την προστατευτικότητα που συντελούν στην αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων (Κολαίτης, 1999. Παπαστυλιανού, 2000). Οι οικογένειες με ικανοποιητικά επίπεδα συνοχής χειρίζονται αποτελεσματικότερα το στρες που πυροδοτούν ενδογενείς ή εξωγενείς καταστάσεις και τα μέλη είναι ταυτόχρονα αυτόνομα και συνδεδεμένα μεταξύ τους (Olson, 1986).

Ως προ τη σχέση των οικογενειακών αξιών με την εμπειρία του θυμού, είναι φανερό ότι οι θετικές οικογενειακές σχέσεις, το συναισθηματικό δέσιμο σε συνδυασμό με την τήρηση των ορίων που δεν καταπιέζουν τα παιδιά, στηρίζουν την προθυμία των ατόμων να εκφράσουν και να διαχειριστούν τα συναισθήματα του θυμού. Συγκεκριμένα, τόσο στην περίπτωση των μεταναστών και των παλιννοστούντων όσο και των Ελλήνων, ο αμοιβαίος σεβασμός και η αλληλοϋποστήριξη με-

ταξύ των μελών της οικογένειας συσχετίζονται θετικά με το τρόπον διαχείρισης του θυμού, κυρίως με την εξωτερική του. Φαίνεται ότι επιτρέπεται με μεγαλύτερη άνεση και ευκολία η εξωτερική συναισθημάτων θυμού σε οικογένειες όπου υπάρχει ιεραρχία και σεβασμός με περιθώρια διαπραγματεύσεων και συμμετοχή των παιδιών στην επίλυση προβλημάτων (Gottman, 1997). Ωστόσο, στους νεότερους μετανάστες που συμφωνούν με τις θετικές οικογενειακές σχέσεις παρατηρείται μια απόσυρση από την ανοιχτή και αυθόρμητη έκφραση των συναισθημάτων θυμού. Αυτό δεν συμβαίνει στην περίπτωση των Ελλήνων. Το εύρημα μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι, στις οικογένειες των μεταναστών και των παλιννοστώντων, ιδιαίτερη σημασία ίσως έχει να αποφευχθεί η έκφραση συναισθημάτων θυμού, τα οποία ενδέχεται να έχουν αρνητικές συνέπειες στην οικογενειακή αρμονία (Chun & Akutsu, 2003).

Με βάση τα αποτελέσματα, θα μπορούσε να συμπεραίνει κανείς ότι παρατηρούνται ομοιότητες και διαφορές στην εμπειρία και την έκφραση των συναισθημάτων του θυμού μεταξύ των Ελλήνων, των μεταναστών και των παλιννοστώντων. Ως προς την εμπειρία, οι νεότεροι σε ηλικία βιώνουν πιο έντονα και πιο συχνά καταστάσεις θυμού, ανεξαρτήτως καταγωγής. Οι αξίες του αλληλοσεβασμού και της αλληλουποστήριξης, η τήρηση της ιεραρχίας σε συνδυασμό με τη συμμετοχή των παιδιών στην επίλυση προβλημάτων συντελεί στη διαχείριση των συναισθημάτων θυμού, κυρίως στην εκδήλωσή τους στους ενήλικες. Οι Αλβανοί μετανάστες βιώνουν αυξημένο θυμό προδιάθεσης σε συνδυασμό με την αδυναμία ή την αποφυγή έκφρασής του. Οι Ελληνοπόντιοι, αντίθετα, βιώνουν λιγότερες καταστάσεις που δηλώνουν θυμό και αναφέρουν χαμηλότερη ένταση στην εκδήλωσή του. Επιπρόσθετα, καταφεύγουν συχνότερα από τους Έλληνες και τους Αλβανούς στη ρύθμιση του θυμού μέσω του ελέγχου, αποφεύγοντας την άμεση έκφρασή του. Τα συναισθήματα θυμού που αναφέρουν οι Έλληνες έχουν μεγαλύτερη ένταση και εκφράζονται πιο άμεσα. Ενδιαφέρον είναι ότι στους νεότερους σε ηλικία μετανάστες, οι θετικές σχέσεις στην οικογένεια φαίνεται να μη στηρίζουν την ανοικτή έκφραση του θυμού.

Συνοψίζοντας, είναι σημαντικό να τονιστεί

πως η μελέτη των συναισθημάτων μπορεί να προσθέσει μια ακόμη διάσταση στην κατανόηση της ψυχολογικής προσαρμογής μεταναστών, καθώς προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την αλληλεπίδραση του ατόμου ή της ομάδας στο καινούριο πλαίσιο. Επίσης, μπορεί να βοηθήσει τους επαγγελματίες να προσεγγίσουν το μετανάστη, ο οποίος διστάζει να ζητήσει βοήθεια, ενώ νιώθει αβοήθητος και «φορτωμένος» με διάφορα προβλήματα και να δώσουν έμφαση στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, στην αποδοχή και αναγνώριση συναισθημάτων και σκέψεων και στη σωστή τους ερμηνεία (Draguns, 1996).

Βιβλιογραφία

- Akhtar, S. (1999). *Immigration and identity. Turmoil, Treatment and Transformation*. Jason Aronson INC.
- Anastasi, A., & Urbina, S. (1997). *Psychological testing*. Prentice-Hall International.
- Berkowitz, L. & Harmon-Jones, E. (2004). Toward an understanding of the determinants of anger. *Emotion, 4*, 107-130.
- Berry, J. W. (2003). Conceptual Approaches to Acculturation. In K. M. Chun, P. B. Organista & G. Marin (Eds.) *Acculturation. Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 63-83). Washington, DC, APA.
- Berry, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry., M. H. Segall & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social Behavior and applications* (pp. 291-326). Boston: Allyn and Bacon.
- Beqja, H. (2000). *Tranzicioni demokratik dhe psikologjia e Shqiptarëve të sotëm [Democratic transition and psychology of Albanian today]*. Aademia e Shkencave të Shqipërisë.
- Besevegis, E., & Pavlopoulos, V. (2008). Acculturation patterns and adaptation of immigrants in Greece. In M. Finklestein & K. Dent-Brown (Eds), *Psychosocial stress in immigrants and members of minority groups as a factor of terrorist behavior* (NATO Science for Peace and Security Series, E: Human and Societal Dynamics, vol. 40, pp. 23-34). Amsterdam: IOS Press.
- Γαλάνης, Ν. Γ. (2003). Ελληνική κοινωνία και μετανάστευση. Απόψεις Ελλήνων για Αλβανούς μετανάστες. Στο Κούλα Κασμάτη (επιμ.) *Πολιτικές Μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών* (σσ. 223-271). Αθήνα: Gutenberg.

- Γεώργας, Δ. (1986). Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, 3-29.
- Γεώργας, Δ. (1999). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 21-47.
- Γεώργας, Δ., & Παπασυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Γκότοβος, Ε. Α. (2005). Γένος και ξένος: Θεσμικές και τρέχουσες εγγραφές ταυτότητας. Στο Α. Παπασυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλινόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σσ. 87-105). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Catell, R. B. (1965). *The scientific analysis of personality*. Baltimore: Penguin.
- Chun, K. M., & Akutsu, P. D. (2003). Acculturation among ethnic minority families. In K. M. Chun, P. B. Organista & G. Marin (Eds.), *Acculturation. Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 95-119). Washington, DC: PA.
- Dana, R. H. (1998). *Understanding cultural identity in intervention and assessment*. Sage Publications.
- De Soto, H., Gordon, P., Gedeshi, I., & Sinoimeri, Z. (2002). *Poverty in Albania. A Qualitative Assessment*. Washington DC: World Bank Technical Paper 520.
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research. *Social Indicators Research*, 57, 119-169.
- Diener, M. L., & Lucas, R. E. (2004). Adults' desires for children's emotions across 48 countries. Associations with individual and national characteristics. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 35, (5), 525-547.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403-425.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mower, O., & Sears, R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Draguns, J. G. (1996). Counseling across cultures: Common themes and distinct approaches. In P. B. Pedersen W.J. Lonner & J. G. Draguns (Eds.), *Counseling across cultures* (pp. 1-16). Honolulu: University of Hawaii Press.
- Goleman, Δ. (2005). *Καταστροφικά συναισθήματα. Πώς μπορούμε να τα αντιμετωπίσουμε;* (Μετ. Κ. Ροντογιάννη). Ελληνικά Γράμματα.
- Gottman, J. (1997). *Raising Emotionally Intelligent Children*. New York: Fireside.
- Ιακωβίδης, Ι. Χρ. (2005). *Η ένταξη στην Ελλαδική κοινωνία των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης (Β' ήμισυ 20ού αι.)*. Σύγκριση με τους Αιγυπτίους, Μικρασιάτες, Πόντιους και την αντίστοιχη διαδικασία ενσωμάτωσής τους. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας.
- Καρούδης, Β. Χ. (1996). *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα: Ζητήματα θεωρίας και αντιεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κασιμάτη, Κ. (Επιμ.). (2003). *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κολαΐτης, Γ. (1999). *Ψυχοπαθολογία των παιδιών των παλινοστούτων από την πρώην Σοβιετική Ένωση Ελλήνων Ποντίων Προσφύγων*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιατρική Σχολή, Τομέας Κοινωνικής Ιατρικής & Ψυχικής Υγείας, Ψυχιατρική Κλινική.
- Κολαΐτης, Γ. (2005). Ψυχοκοινωνική υγεία παιδιών παλινοστούτων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και Ελλήνων Ποντίων προσφύγων. Στο Α. Παπασυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλινόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σσ. 195-215). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kauh, T. O. (1997). Intergenerational relations: Older Korean-Americans' experiences. *Journal of cross-Cultural Gerontology*, 12, 245-271.
- King, R., Mai, N., & Dalipaj, M. (2003). *Exploding the Migration Myths*. Oxfam and the Fabian Society, London.
- King, R., & Vullnetari, J. (2006). Orphan pensioners and migrating grandparents: the impact of mass migration on older people in rural Albania. *Ageing & Society*, 26, 783-816.
- King, R., & Vullnetari, J. (2009). The intersections of gender and generation in Albanian migration, remittances and transnational care. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 91 (1), 19-38.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and Value Orientations in the Theory of Action. In T. Parsons & E. A. Shils (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. (pp. 394-401). Cambridge: Harvard University.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of Changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1-21.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of Changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1-21.
- Μπεζεβέγκης, Η., Ντάλλα, Μ., Γκαρή, Α., & Καραδήμας, Ε. (2008). Η Προσαρμογή στα Ελληνικά του Ερωτηματολογίου Έκφρασης του Θυμού ως Κατάστασης και ως Χαρακτηριστικού Προσωπικότητας (STAXI-2). *Ψυχολογία*, 15 (2), 171-188.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Στρατη-

- γικές επιπολιτισμού και προσαρμογή των μεταναστών. Στο Τζ. Καβουνίδη, Β. Καρούδης, Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου, & Μ.-Γ. Λίλυ Στυλιανούδη (Επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές - Προοπτικές* (Τόμ. Β, σσ. 142-161). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Mackie, D. M., & Smith, E. R. (2003). Beyond prejudice. Moving from positive and negative evaluations to differentiated reactions to social groups. In D. M. Mackie & E. R. Smith (Eds) *From prejudice to intergroup emotions. Differentiated reactions to social groups* (pp. 1-12). Psychology Press.
- Markus, H. R. & Kitayama, S. (1994). A collective fear of the collective: Implications for selves and theories of selves. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, (5), 568-580.
- Mesquita, B., Frijda, N.H. & Scherer, K. R. (1997). Culture and emotion. In J.W. Berry, P.R. Dasen & T.S. Saraswathi (Eds.) *Handbook of Cross-Cultural Psychology (Vol.2): Basic processes and human development* (2nd ed., pp. 255-298). Allyn & Bacon.
- Olson, D. H. (1986). Circumplex model VII: Validation studies and FACES III. *Family Process*, 25, 337-351.
- Παπαστυλιανού, Α. (2000). Ψυχοκοινωνική προσαρμογή και στρες σε αγγλόφωνους, Πόντιους και Βορειοηπειρώτες μαθητές στην Ελλάδα. *Παιδί και Έφηβος, Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, 2(1), 112-132.
- Παπαστυλιανού, Α. (2005). Εισαγωγή. Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλινόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σσ. 13-38). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64, 349-360.
- Phinney, J., Ong, A., & Madden, T. (2000). Cultural values and intergenerational value discrepancies in immigrant and non-immigrant families. *Child Development*, 71, 528-539.
- Segall, H. M., Dasen, R. S., Berry, W. J., & Poortinga, H. Y. (1993). *Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε παγκόσμιο οικολογικό πλαίσιο*. Επιμέλεια μετάφρασης: Δ. Γεώργας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (έτος πρωτότυπης έκδοσης, 1990).
- Segall, M. H., Ember, C. R., & Ember, M. (1996). Aggression, crime, and warfare. In J. W. Berry, M. H. Segall & C. Kagitcibasi (Eds), *Handbook of cross-cultural psychology: Social Behavior and applications* (pp 213-254). Boston: Allyn and Bacon.
- Shweder, R. A., Much, N. C, Mahapatra, M., & Park, L. (1997). The "Big Three" of morality (autonomy, community, divinity) and the "Big Three" explanations of suffering. In A. Brandt & P. Rozin (Eds), *Morality and health* (pp. 119-169). New York: Routledge.
- Sodowsky, G. R., & Lai, E. W. M. (1997). Asian immigrant variables and structural models of cross-cultural distress. In A. Booth, A. C. Crouter. & N. Landale (Eds), *Immigration and the family: Research and policy on U.S. immigrants* (pp. 211-234). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Sodowsky, G. R., & Maestas, M.V. (2000). Acculturation, Ethnic Identity and Acculturative Stress: Evidence and Measurement. In R. H. Dana (Ed.), *Handbook of Cross-Cultural and Multicultural Personality Assessment* (pp. 113-131). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Spielberger, C. D. (1988). *State-Trait Anger Expression Inventory Manual*. Odessa. FL: Psychological Assessment Resources.
- Spielberger, C.D., Moscoso, M.S., & Brunner, Th.M. (1999). Cross-cultural assessment of emotional states and personality traits. In R.K. Hambleton, C.D. Spielberger & P.F. Merenda (Eds), *Adapting Educational and Psychological Tests for Cross-Cultural Assessment* (pp. 1-37). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Spielberger, C.D., Reheiser, E.C., & Sydeman, S. J., (1995). Measuring the experience, expression, and control of anger. In H. Kassinoe (Ed.), *Anger disorders: Definitions, diagnosis and treatment* (pp. 49-67). Washington, DC: Taylor & Francis.
- Spielberger, C.D., Sydeman, S.J., Owen, A., & Marsh, B.J. (1999). Measuring anxiety and anger with the State-Trait Anxiety Inventory (STAI) and the State-Trait Anger Expression Inventory (STAXI). In M.E. Maruish (Ed.), *The use of psychological testing for treatment planning and outcomes assessment* (2nd ed., pp. 993-1021). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Suarez-Orozco, C. (2000). Identities under siege: immigration stress and social mirroring among the children of immigrants. In C.G.M. Tobben & Suarez-Orozco (Eds.), *Cultures under Siege. Collective Violence and Trauma* (pp. 195-226). Cambridge University Press.
- Triandis, H. C. (2005). Πρόλογος. Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλινόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σσ. 11-12). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ward, C., Bochner, S. & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed.). New York: Routledge.
- World Bank & INSTAT. (2003). *Albania: Poverty During Growth. A Poverty Profile of Albania*, background paper for the World Bank Poverty Assessment, Washington, DC and Tirana: World Bank and INSTAT.

The state-trait anger expression and family values in native Greeks, immigrants and remigrants

ELIAS G. BESEVEGIS¹

MARINA DALLA²

AIKATERINI GARI³

ABSTRACT

The adjustment of immigrants to a new country is often related to the experience of negative emotions and changes in family values. The purpose of this study was to examine the relation between state-trait anger expression and family values among immigrants from Albania and remigrants from ex-USSR in comparison to native Greeks. A total of 509 individuals participated in the study, ranging from 18 to 64 years, 269 were Native Greeks, 108 remigrants from ex-USSR and 132 immigrants from Albania. Participants completed the State – Trait Anger Expression Inventory (STAXI-2) that evaluates the anger experience, anger expression and anger control (Spielberger, 1988). In order to study family values (the hierarchical roles of mother and father, children's obligations and family relations) the questionnaire "Family Values" (Georgas, 1986, 1999) was used. Positive family relations seemed to predict the outward expression of anger. However, according to results, immigrants from Albania experience not only high level of trait anger, but they suppress their angry feelings more than native Greeks and remigrants. The remigrants were low on state and trait anger.

Key words: Immigration, State anger, Trait anger, Family values

1. *Address:* Professor of Psychology, Department of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Panepistemiopolis, Ilissia 157 84, Athens, Tel.: 210 7277529, Fax: 2107277534, e-mail: ebesev@psych.uoa.gr
2. *Address:* Doctor of Psychology, University of Athens, Serron 81, 18120, Koridallos, Tel.: 210 4944259, e-mail: marinantalla@yahoo.gr
3. *Address:* Assistant Professor of Social Psychology, Department of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Panepistemiopolis, Ilissia 157 84, Athens, Tel.: 210 7277555, Fax: 2107277534, e-mail: agari @ psych.uoa.gr